

slavije između dva svetska rata«. Ukazano je na brojnost analitičkih radova rukovodećeg kadra KPJ iz vremena ekonomske krize u kojima su obrađena društveno-ekonomska kretanja u Jugoslaviji. Posebno se osvrnula na neke radove zatočenih komunista iz oblasti ekonomike, koji su do sada bili manje poznati ili potpuno nepoznati. Neki od tih radova bili su objavljeni u listovima »Za bolševizaciju«, organu partijske organizacije u Sremskoj Mitrovici, i u »Narodnom frontu slobode«, organu političkih osuđenika. Manje su poznati radovi iz rukopisne ostavštine osuđenika komunista iz kaznionice u Sremskoj Mitrovici, gdje se nalaze i ovi radovi: »Veliko i malo gazdinstvo«, »Agrarni odnosi«, »Agrarno pitanje i prekapitalističke forme«, »Šta je vlada SHS dala seljacima«, »Štrajk tekstilnih radnika u Sloveniji 1936«, »Sindikalni pokret u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji – Zadaće sindikalnog pokreta u Jugoslaviji«, »Agrarna kriza 1925–1929« i drugi. Dragica Lazarević skrenula je pažnju na do sada nepoznati, a ujedno najopsežniji rad zatvorenih komunista iz oblasti ekonomike, napisan u kaznionici u Sremskoj Mitrovici. Rad ima oko 300 stranica, umnožen je na šapirografu, a pisan s više rukopisa. Lazarevićeva nije spomenula moguće autore toga teksta. U radu je dana analiza stanja i razvijenosti kapitalističkog društva u Jugoslaviji u razdoblju od 1918. do 1936. godine.

Na skupu je bilo dogovoreno da će se diskusija štampati, ali se to kasnije nije moglo realizirati iz finansijskih razloga. U časopisu je štampano samo sudjelovanje u diskusiji druga Boška Šiljegovića, koji je skupu prisustvovao u ime Komisije za historiju SKJ.

Zdenka Šimončić-Bobetko

NIKOLA VISKOVIĆ, Pojam prava. Prilog integralnoj teoriji prava, »Logos«, Split 1981, 379 str.

Tvrđnja da u našoj poslijeratnoj pravnoj literaturi nedostaju djela posvećena općoj pravnoj problematici ne ističe ništa novo ukoliko ne sadrži dovoljno svjesti o glavnom pitanju na tom području. Ono bi moglo glasiti: postoji li marksistička teorija prava i koje su njene odlike. Niz naših istaknutih teoretičara slažu se da takav ozbiljan pokušaj jugoslavenskoj teoriji prava tek predstoji. Uz značajne priloge u oblasti marksističke metodologije i teorije prava, posebno autora R. Lukića, B. Perića, S. Vračara i ostalih, ne čine se pretjeranim ocjene da se jugoslavenska teorija prava razvijala na tragu normativnog i ekonomističkog redukcionizma. Nedostatak konzistentne marksističke teorije prava jednako se osjeća i u svjetskoj teoriji, unatoč značajnim autorima marksističkog opredjeljenja (I. Szabo, K. Opalek, I. Kerimov, U. Cerroni i dr.).

Nedostatnosti u određenju budućeg teorijskog rada ukazuju prije svega na potrebu korjenitih promišljanja jednog od temeljnih pitanja marksističke teorije prava: određenje osnove i kriterija pojma prava. Čini se da upravo knjiga N. Viskovića »Pojam prava« može otvoriti sustavniji razgovor o marksističkom poimanju prava. Iako je od suvremenih autora uvrštena u »najznačajnija

posleratna ostvarenja jugoslovenske teorije prava« (M. Popović), izostale su temeljite prosudbe Viskovićevih teorijskih pozicija izloženih u »Pojmu prava«.

Prvo izdanje te knjige objavljeno je 1976. godine u biblioteci Pravnog fakulteta u Splitu, a drugo u izdanju splitskog Logosa 1981. Prema iskazu samoga autora dopune i izmjene prvotnog teksta proizašle su »iz iskustva didaktičke primjene knjige, uočavanja teoretskih praznina i manjkavosti te novih spoznaja o pravu«. Ne dirajući u osnovnu strukturu knjige, autor je u skladu s prethodnim izvršio »sadržajne dopune, preciziranja i stilske ispravke«. Antistatičko poimanje prava naglašeno je unošenjem Dodatka II »Marksistička teorija prava i samopravno pravo«, a interes za semiotička istraživanja prava rezultirao je programskim pregledom i radnim hipotezama takvih istraživanja u Dodatku I »Elementi semiotike prava«.

Ovaj prikaz ograničit će se samo na bitna određenja Viskovićeve knjige. Izdvajamo referentne dijelove o problematici: prvo, metodologija pravne spoznaje i prijedlog integralne definicije i teorije prava; drugo, određenje općeg pojma prava, i treće, osnovni sadržaji pravnog iskustva (prednormativni pravni odnosi, pravne vrijednosti, pravne norme).

U uvodnom dijelu knjige Visković se bavi klasifikacijom najznačajnijih modernih pravnih teorija da bi kritički ukazao na tipična rješenja osnovnih pitanja i njihovu spoznajnu korisnost za razmatranje pojma prava (str. 1–35). Klasifikacija je izvedena prema *metodološkim modelima* (matematičko-neiskustveni model znanstvenosti, pravni pozitivizam, dogmatski i logicistički model znanstvenosti, prirodnoiskustveni, aprioristički, povijesni i kulturalistički model znanstvenosti), *prema sadržaju i kriteriju pravnosti* (prirodnopravne, legalističke, normativističke, sociološke i integralne teorije prava) i *prema načinu shvaćanja prirode definicije* (konvencionalistički, esencijalistički način definiranja prava i kritički stavovi prema definiciji prava).

Utvrđene četiri problematike osnova su istraživanja i određenja vlastitog pojma prava u drugom poglavlju knjige »Prijedlog i osnove jedne integralne definicije i teorije prava« (str. 39–162). Visković se opredjeljuje za stipulativno-pragmatsko definiranje prava u uvjerenju da svaka definicija prava uz znanstveni ima i praktički i idejno usmjeravajući učinak. Izloženi pojam prava definira se kao »povijesno jedinstvo različitosti ili društveni proces sastavljen od stanovitih društvenih odnosa kojima je potrebno prisilno discipliniranje, društvenih vrijednosti i ciljeva kojima se takovi odnosi ocjenjuju i projektiraju, i društvenih normi koje polazeći od vladajućih vrijednosti i ciljeva takove odnose prisilno ureduju« (str. 46–47). Predmet prava sastavljen je, dakle, od jedinstva društvenih odnosa, vrijednosti i normi. Kao primarni kriterij pravnosti Visković usvaja »iskustvo ljudi kao pravnih subjekata i posebno stručno iskustvo pravnika«. Taj kriterij omogućava najapstraktnije razgraničenje pravnih od nepravničkih pojava. Druga razina kriterija pravnosti odnosi se na problematiku posebnih, unutrašnjih obilježja društvenih odnosa, vrijednosti i normi po kojima su oni nužan povijesni sadržaj iskustva pravnika. Svojstva društvenih odnosa zbog kojih su oni nužan sadržaj iskustva pravnika, prema Viskoviću su: »mogućnost njihove javne kontrole i materijalna prinudljivost, te interescni sukobi koji ugrožavaju opstanak ili funkcioniranje konkretno-povijesnih društvenih sistema i koji se u krajnjoj mjeri mogu razriješiti samo materijalnom prisilom« (str. 301). Odnose s takvim obilježjima Visković naziva »prednormativnim pravnim odnosima«. Ovaj sociološki pojam pravnog odnosa

eksplicira shvaćanje po kojem »pravo nije samo vrijednosna i normativna svijest, već se ono daje (kao i moral i običaj) i u 'društvenoj osnovi' u samim procesima proizvodnje i reprodukcije društvenog života« (str. 97).

Najzad, Visković odbija redukcionizam metoda u teorijama o pravu i zalaže se za metodologiju »jedne integralne teorije pravne spoznaje marksističkog tipa« temeljenu na: a) povijesnom iskustvu pravnih subjekata i posebno pravnik i historijskousporednom promatranju, prosuđivanju i izgradnji makro i mikro tipologije prava; b) priznanju posebnih metoda u dosadašnjoj pravnoj znanosti prije svega logičko-dogmatske, lingvističke, uzročno-funkcionalno-objašnjavajuće te filozofske i aksiološke metode; c) primjeni »dijalektičke totalizacije«, koja mora »osmisliti jedinstvo tih metoda o spoznaji cjelovite pravne pojave« (str. 52). Slijedom integralnih rješenja Visković dolazi do uvjerenja o neopravdanosti diobe pravne znanosti na sociologiju prava, formalnu teoriju prava i filozofiju prava.

Opća pravna znanost sistematski se može podijeliti prema sadržajima pravnog iskustva na tri glavne i nesamostalne discipline: teoriju prirodnonormativnog pravnog odnosa, teoriju pravnih vrijednosti i teoriju pravne tehnike s teorijom pravne norme (str. 304). Visković nastoji svoju integralnu teoriju prava filozofski i sociološki utemeljiti i uspijeva izbjeći zamku eklekticizma. Filozofski uvid postavlja praksu kao temeljnu postavku za strukturalno i dinamičko razumijevanje prava. Pod praksom on ne razumijeva isključivo materijalnu djelatnost, nego »osjetilno-afektivno-misaoni totalitet egzistencije« (str. 55). Takva struktura prakse antropološka je osnova trojne strukture pravne pojave (društvenih odnosa, vrijednosti i normi).

Pod sociološkim uvidom autor razumijeva ispitivanje povijesne strukture, dinamike i tipologije društva i mjesto prava u njemu (str. 53). Pri tome je bitno utvrditi opći sastav ljudske djelatnosti koju Visković teorijski određuje kao »jedinstvo minule i aktualne djelatnosti« (str. 55). Praksa dana u tvorevinama i praksa kao živa egzistencija prožimaju se kao jedinstvo suprotnosti datosti i stvaranja. Utvrđujući osnovne oblike društvene djelatnosti on naglašava da podjela rada, koja uistinu razbija prvobitnu cjelovitost ljudske prakse u egzistenciji svake jedinice, ne »razbija nužno samu faktično-afektivno-misaonu strukturu prakse koja postoji u svakoj vrsti društvene djelatnosti« (str. 59). U vezi s time je i problematika izvora društvene dinamike ili »osnovnih činilaca« društvenog kretanja. Visković smatra opravdanom načelnu kritiku izvanpovijesne shematizacije o osnovi i nadgradnji koja je prisutna u dogmatiziranom dijelu marksizma. On usvaja stav po kojemu je jedini »konstantan činilac u društvenom životu 'djelatnost društvenog čovjeka' od kojeg apstrahiranjem vidimo pojedine strane kao izdvojene pojave. Marksistička spoznaja prava okrenuta je ponajprije ispitivanju društvenih grupa, društvene nejednakosti, dominacije i društvenih sukoba. I za pravnu znanost i teoriju prava postavka o primarnosti društvenih klasa među oblicima društvenog grupiranja i o primarnosti klasnih sukoba među izvorima društvene dinamike« (str. 62) ima trajnu spoznajnu vrijednost. Promatrajući društvo s pozicija društvenih sukoba i njihovog razrješenja, Visković definira društveni poredak kao »ukupnost konfliktnih društvenih odnosa koji se discipliniraju, kontroliraju ili u koje se uvodi red« (str. 62). Različiti interesni sukobi nejednakog su značenja za određeno povijesno društvo; stoga postoji više tipova društvenog poretka u svakom društvu (moralni, pravni i običajni poredak).

Ta je knjiga jedna od malobrojnih u kojoj se razmatra problem pravnih vrijednosti. Pisac i polazi od konstatacije o nadasve uočljivom nedostatku sustavnih teorijskih ili iskustvenih obrada općih problema teorije pravnih vrijednosti u marksističkoj teoriji prava. Vlastita promišljanja o odnosu vrijednosti i pojma prava Visković temelji na uvjerenju da definicija prava mora biti »u što većoj mjeri slobodna od tekućih političko-pravnih vrijednosnih stavova«, ali istodobno »pravno iskustvo u cjelini i posebno pravna normativna vrijednost ne mogu se razumjeti izvan odnosa s vrijednosnim stavovima i ciljevima koji ih uvjetuju i kojima normativna tehnika i sama pravna znanost služe« (str. 123–124). Osnovu pravnosti vrijednosnih stavova nalazi u »sadržaju samih vrijednosnih stavova kao ideološke svijesti i nadgradnje prednormativnih pravnih odnosa« (str. 123). Isključivu i nužnu pripadnost pravnom iskustvu imaju vrijednosni stavovi čija je uloga u »opravdavanju prinudne organizacije društava i raspodjele moći, djelatnosti i dobara u kojima se ostvaruju interesi jednih, a onemogućuju interesi drugih društvenih skupina u prednormativnim pravnim odnosima« (str. 301). Dakle, po svom izvorištu pravnovrijednosna svijest je »društveno povijesna tvorevina«. Po funkciji ona je »sustav ideoloških stavova« koji tvore »specifično pravni« vrijednosni stavovi mira, sigurnosti, pravde, zakonitosti, potpunosti i određenosti – i »nespecifično pravni« stavovi života, zdravlja, blagostanja itd. (str. 301).

U knjizi se Visković posebno bavi problematikom pojmovnog određenja pravde i njezinih ideoloških oblika.

Iz oblasti političko-pravne aksiologije Visković prelazi u oblast pravne normativnosti. Ovdje se ne možemo upustiti u šire razmatranje njegovih ideja, ali treba istaknuti ovo. Autorov je polazni stav shvaćanje da je normativnost jedan od bitnih sadržaja predmeta pravnog iskustva, no ono se u normativnosti ipak ne iscrpljuje. U oblasti pravne tehnike kao treće dimenzije pravnog poretka (prednormativni pravni odnos, vrijednosno-teleološka svijest) autor podvrgava strukturalnoj i funkcionalnoj analizi pravnu normu. Odbacuje tradicionalno učenje o elementima pravne norme na hipotezu, dispoziciju i sankciju. Polazeći od Cossijeve hipotetičko-disjunktivne sheme, strukturu pravne norme konceptualizira kao povezani niz ovih pojmova: uvjetna situacija ili primarna hipoteza, pasivni subjekt, obveza činjenja ili nečinjenja, objekt obveze, aktivan subjekt, ovlaštenje na činjenje ili nečinjenje, prekršaj ili sekundarna hipoteza, subjekt sankcije, obveza subjekta sankcije i prisila na obvezu subjekta sankcije. Visković utvrđuje utemeljenost pravne norme i pravnog sistema za organizacije ekonomske i političke vlasti kao sredstava društvene kontrole i materijalne prisile. Specifično svojstvo društvenih normi, koje same po sebi čine nužan sadržaj pravnog iskustva, prema Viskoviću jest: njihova vezanost za ekonomsku i političku vlast, formalno-sadržajna međuovisnost u hijerarhiziranom sistemu, u kojemu vrijede principi zakonitosti, potpunosti i određenosti te njihova represivno diskriminatorna funkcija ostvarenja interesa vladajućih slojeva.

Sustavno lingvističko i logičko istraživanje prava sve više budi pažnju suvremene pravne znanosti. Cjelovita obrada prava kao »svojevrsnog društvenog komuniciranja«, ističe autor, predstavljala bi vrijedan prilog sinteze i pravne spoznaje, iako se pravo ne može svesti na jezik i tokove društvenog komuniciranja. U Dodatku I »Elementi semiotike prava« Visković donosi programski pregled nekih tema koje bi trebalo da budu predmet semiotičkog ispitivanja prava.

U suvremenoj jugoslavenskoj teoriji prava izražena su različita uvjerenja o pravnoj prirodi samoupravnog prava. Veći broj pravnih pisaca (Lukić, Đorđević i dr.) zastupaju stav da je samoupravno pravo dijelom pravo, a dijelom negacija prava. Prema drugom shvaćanju samoupravno je pravo negacija prava (B. Pupiće). Visković se ubraja u onu grupu autora koji argumentiraju stav da samoupravno pravo ima »sva bitna svojstva pravnog poretka«. U Dodatku II »Marksistička teorija prava i samoupravno pravo«, slijedom integralne definicije prava Visković samoupravne odnose svrstava u pravne odnose, jer su društveni odnosi, i to: prvo, javno kontrolabilni i fizički prinudljivi te sadrže interesne sukobe koji ugrožavaju opstanak ili funkcioniranje određenoga povijesnog društvenog sistema; drugo, i na vrijednosnom planu samoupravne vrijednosti opravdavaju i ujedno stavljaju u pitanje stanovite načine prinudne organizacije društva i nejednake raspodjele društvene moći, dobara i tereta; najzad, samoupravne norme pripadaju vrsti pravnih normi jer ih stvaraju »nosioci političke i ekonomske moći [...] što su garantirani materijalnom prisilom te imaju funkciju ostvarivanja interesa vladajućih društvenih skupina prvenstveno vladajuće radničke klase« (str. 330). Pravnim odnosima samoupravnog tipa Visković prije svega naziva ekonomske odnose u »kojima nastaju sukobi interesa unutar same radničke klase i koji mogu ugroziti opstanak i uspješno funkcioniranje socijalističkog sistema, ali su takvog intenziteta da mogu biti razriješeni neposrednom kontrolom same radničke klase« (str. 331—332).

Zbog toga pisac i zaključuje da će elementi samoupravljanja, početno zasnovani na državnoj moći, radi ostvarenja osnovnih interesa vladajuće klase, dugo ostati funkcionalno zavisni i koordinirani državnim poretkom, premda su u stanovitim društvenim okolnostima sudari tih dvaju poredaka neizbježni.

Najzad, Visković izražava i misao o potrebi napuštanja etatističke ideologije koja je dovela i do »historijskog svodenja tvorca pravnih normi na državu« (str. 337) i postavke o »državnoj sankciji kao apsolutnom mjerilu pravnosti« (str. 338).

Premda nismo ulazili u temeljitiju prosudbu Viskovićeve knjige, jer bi to bio doista studiozan napor, ostaje zaključak da je to djelo izraz autorova plodnog stvaralaštva i osebujan doseg naše pravne teorije. Pojmovno određenje prava pojavljuje se tu ne kao stvar terminologije, već kao pitanje pristupa. Visković daje novi metodološki model pravne spoznaje i potpuniju definiciju prava temeljenu na vlastitom poimanju marksističke pravne teorije. Pokušaj da nadiđe tradicionalan pojam prava urodio je originalnim spojem materijalne, vrijednosne i tehničke dimenzije pravnog fenomena. Odbacujući normativističko-etatistički redukcionizam, pišćev spoznajni stav teži za tim da ukaže na »različitost i nesvodljivost« ali istodobno i na »zbiljsko i dinamično jedinstvo« triju sastojaka pravnog poretka: prednormativnih pravnih odnosa, vrijednosti i normi.

Visković odbacuje vrijednosni neutralizam naznačivši ga kao poseban oblik »mistifikacije stvarnosti i same znanosti«. Kritička teorija društava nalaže znanosti odgovoran i angažiran odnos prema vlastitom predmetu i ciljevima, pa je stoga i spoznaja pravnog fenomena prije svega kritički uvid u njegovu realnu društvenu strukturu.

Na kraju valja istaknuti da se ta knjiga odlikuje sustavnošću, jasnoćom i dorečenošću iskaza. Njen pisac je izvrstan poznavalac literarnog nasljeđa u oblasti teorije i filozofije prava; dobrim dijelom to je nasljeđe ugrađeno u knjigu.

Posebnu informativnu vrijednost za čitaoca ima popis knjiga i članaka (uglavnom stranih autora) na kraju knjige (str. 347–356).

Sustavniji dijalog među doista različitim kategorijalnim promišljanjima pravnog fenomena u našoj pravnoj znanosti prvi je korak na putu izgradnje marksističke teorije prava. Čini nam se da bi takva razmjena pogleda pridonijela i korjenitijem vrednovanju nekih Viskovićevih varijanti koje u odnosu na stavove neke novije pravne literature u nas nisu sasvim bez dilema. Tu mislimo na pitanja relativizacije klasnosti (Visković govori o sukobu interesa društvenih skupina), relativizacije državne prinude, pitanje odumiranja prava i države, na karakter samoupravnog prava, tretiranje pravnih vrijednosti, definiciju kruga prednormativnih odnosa i opasnost od sociologiziranja.

Možemo, dakle, zaključiti: knjiga N. Viskovića »Pojam prava« dobra je pretpostavka za daljnju znanstvenu, posebno marksističku analizu prava.

Nada Kisić-Kolanović

JUGOSLAVENSKE VLADE U IZBJEGLIŠTVU, 1941–1945. Dokumenti, Arhiv Jugoslavije, »Globus«, Zagreb 1981.

Knjigu 1. Jugoslavenske vlade u izbjeglištvu 1941–1943. priredio Bogdan Krizman, 529 str.

Knjigu 2. Jugoslovenske vlade u izbjeglištvu 1943–1945. priredio Branko Petranović, 447 str.

U uvodnoj napomeni autor navodi da arhivi ne raspolažu kompletnim zapisnicima vlada nego samo dijelom zapisnika. Ujedno napominje da mnogi zapisnici sadrže historijski nevažne pojedinosti te da je u razdoblju od 1941. do 1945. godine bilo više sjednica vlade nego što ima zapisnika. To upućuje na zaključak da u djelatnosti vlade u izbjeglištvu ima i podataka koji nisu sačuvani i do kojih se ne može doći. Zapisnici prve vlade D. Simovića sačuvani su u konceptima ministra S. Kosanovića a ostali su, kojima se raspolaže, sačuvani u prijepisu.

Autorov uvod na 94 stranice ocrta sažet prikaz dokumenata koji se u knjizi donose. Na osnovi uvoda i priloženih dokumenata sagledava se cjelokupna djelatnost vlade u izbjeglištvu, problemi s kojima se suočavala, pravci njene politike, odnosi među ministrima, odnos prema saveznicima, odnos prema NOP-u i dr.

Uvod autor počinje događajima koji su uslijedili nakon državnog udara 26/27. III 1941. godine a završava padom prve vlade S. Jovanovića i formiranjem njegove druge vlade 6. I 1943.

Za prvu vladu D. Simovića kaže se da je bila šarolika te da se na prvim sjednicama osjetila nesloga u njenim redovima i da je kriza dosegla vrhunac uoči napada sila Osovine 5. IV 1941 (Maček i Kulovec smatraju da treba rat izbjeći a Simović da se Nijemci ne smiju pustiti u Solun). U vezi s prevratom autor navodi da nisu istinite tvrdnje kako je kralj 27. III 1941. odlučio preuzeti vlast, ni da su namjesnici podnijeli ostavke, ni da je kralj Simoviću povjerio